

Emil Basat

(Sofia, Union of Translators in Bulgaria)

Aleksandra Trifonova – a Keeper of Memory

Abstract: Aleksandra Trifonova holds a PhD in general medieval history acquired after defending a dissertation on *Russian-Czech Political and Cultural Relations in the 10th – 13th Centuries*. She graduated in history, with a second major in Czech. In 1999 she started working as an archivist at the State Archives Agency. Since 2010 she has occupied the same position at the Documentation and Archives Centre of the New Bulgarian University. Her research interests include the processing of personal archive collections, history and development of university archives around the world, Czech-Bulgarian scientific and cultural relations and the situation of the so-called “Bulgarian Czechs” and the Russian scientific emigration in Bulgaria. Aleksandra Trifonova has authored dozens of articles and studies on Bulgarian-Czech cultural contacts. She is a translator of Russian scientific literature and specialized Russian and Czech literature.

Емил Басат

(София, Съюз на преводачите в България)

Александра Трифонова – пазителката на паметта

За мен тя е „пазителка на паметта“. Дълги години се занимава с архивистика – от 1999 г. до 2010 г. работи в Държавна агенция „Архиви“ (в Държавен архив – София), а от 2010 г. до днес работи в Университетския архив на НБУ. Завършила е история в СУ, с втора специалност чешки език. От 2007 г. е доктор по средновековна обща история с дисертация „Руско-чешки политически и културни отношения през X – XIII в.“. Интересите ѝ са в областта на руско-чешките отношения през вековете, българо-чешките контакти, историографията и архивистиката. Научните ѝ занимания са насочени към обработката на лични архивни фондове, история и развитие на университетските архиви по света, чешко-българските културни връзки, изследване на историята на „българските чехи“ и положението на руската научна емиграция в България. Тя превежда специализирана литература от руски и чешки език. Автор е на научни документални публикации, свързани с историята на българо-чешките културни връзки, участвала е в организирането на множество документални изложби, работила е върху изготвянето на различни архивни справочници. Тя целенасочено работи по издирването и документирането на пътищата на „българските чехи“, на приноса на чехите за българската култура. Тук публикуваме заглавията на някои нейни статии и студии, посветени на българо-чешките културни контакти, излезли в различни издания на „Бохемия клуб“, в научни сборници и списания, а така също и преведените от нея изследвания.

Публикации

1. Димитрова, Александра. Щрих от културните връзки между чехи и българи през 30-те години на XX век. – В: „Световност, демокрация, малки народи“. Сборник материали от научна конференция, проведена на 10–11 ноември 2000 г., гр. София,

- от Чешкия център, Съюза на учените в България – секция „Философски науки“ и Института за философски изследвания при БАН. С., 2000, с. 106–110;
2. Пата, Й. Българската философия (превод от чешки език Александра Димитрова). – Във: Философски алтернативи, 2006, № 4, с. 94–97;
 3. Димитрова, Александра. Руско-чешки отношения през X–XIII век. – В: История, 2006, № 4–5, с. 43–59;
 4. Трифонова, Александра. Документи за България и за чехословашко-българските отношения след Втората световна война, съхранявани в Националния архив на Чешката република. – В: Известия на държавните архиви, 94, 2007, с. 212–233;
 5. Скалова, Ивана. Из „Участието на България в смазването на Пражката пролет“ (превод от чешки език Александра Трифонова). – В: Алтера, 2009, № 1–2, с. 27–33;
 6. Скалова, И. Участието на България в смазването на Пражката пролет (превод от чешки език Александра Трифонова). Стигмати, Бохемия клуб, С., 2010;
 7. Хавликова, Л. Полузабравеният чешки историк на Средна и Югоизточна Европа Франтишек Хибл (превод от чешки език Александра Трифонова). – В: Исторически преглед, 2011, № 1–2, с. 22–39;
 8. Трифонова, Александра. Необходимостта от изработване на нов каталог на архивни документи за българо-чешките отношения. – В: Българската бохемистика днес. Доклади от Националната научна конференция „Българската бохемистика днес“, проведена на 21 октомври 2011 г. в София. С., 2012, с. 362–376;
 9. Трифонова, Александра. Чешкият патриарх на българската ботаника. – В: Номо Bohemicus. Издание на Бохемия клуб, 2012, кн. 1–2, с. 131–143 [документална публикация за проф. Й. Веленовски];
 10. Трифонова, Александра. Легендата за Чех, (Лех и Рус) в миналото и сега. – В: Родознание, кн. 3–4, 2013, с. 183–197;
 11. Трифонова, Александра. Бохемистиката на страниците на списание „Исторически преглед“ от 1990 до 2013 г. – В: Юбилеен сборник „20 години „Бохемия клуб“. С., 2014, с. 101–113;
 12. Номо Bohemicus. Издание на Бохемия клуб. Кн. 1, 2014 – „Разлистване на архивите. Свидетелства за известни (и недотам) „български“ чехи“ (съставител на броя Александра Трифонова);
 13. Номо Bohemicus. Издание на Бохемия клуб. Кн. 2, 2014 – „Из архивите на потомците на „българските“ чехи“ (съставител на тематичната част Александра Трифонова);
 14. Трифонова, Александра. Развитие на чешката славистика в началото на XX век – трудовете на Ярослав Бидло, наследник на К. Иречек в Карловия университет. – В: Исторически преглед, год. 70, 2014, кн. 5–6, с. 76–87;
 15. Хавликова, Л. Приносът на фамилия Иречек за развитието на европейската медиовистична балканистика и византистика: по случай 160 години от рождението на Константин Иречек (прев. от чеш. ез. Александра Трифонова). – В: Исторически преглед, 2014, кн. 5–6, с. 16–27;
 16. Трифонова, Александра. Международна научна конференция по повод 160 години от рождението на Константин Иречек. – В: Език и литература, 2015, 1–2, с. 301–302;
 17. Трифонова, Александра. Български оценки за „История на българския народ“ от Франтишек Хибл. – В: Исторически преглед, 2015, кн. 5–6, с. 198–208;
 18. Трифонова, Александра. Разностранната дейност на военния лекар д-р Лудвиг Стрибърни по време на Втората световна война. – Във: Великите сили, Балкани-

- те и България през Втората световна война. Международна научна конференция, 21–23 април, София. С., 2016, с. 429–441;
19. Трифонова, Александра. *Спомен за професор Антон Шоурек*. – В: *Математика и информатика, 2017, кн. 3, с. 308 – 316* [документална публикация].
 20. Homo Bohemicus. Издание на Бохемия клуб. Кн. 1–2, 2018 – „Българо-чехословашка взаимност“ (съсъставител на броя Александра Трифонова). + Трифонова, Александра. „Малка книжка, пропита с най-високите и чисти идеали...“ [документална публикация].
 21. Трифонова, Александра. По следите на българските чехи (Писмата на Иван Брожка до Константин Иречек). – В: *Архиви и история: взаимодействия, перспективи. Сборник доклади от национален семинар, София, СУ „Св. Кл. Охридски“, 16–17 октомври 2019*. София: Херон прес, 2020.
 22. Трифонова, Александра. „V zajmu Slovanstva a lidstva je a bude, aby se kaidému národu dostalo své!“ – В: *Homo bohemicus, 2020, кн. 1–2* [документална публикация – подбрани писма на българската културна, просветна и обществена деятелка Василка Кертева до чешкия историк проф. Ярослав Бидло].

Ето и нашето виртуално интервю с Александра Трифонова.

Разкажете ми за себе си, за рода си, за годините на учение.

Родена съм в София, през 1975 г., на Деня на труда. Докъм 11-ата си година бях отгледана от баба ми и дядо ми по майчина линия – учителка по български език и литература и журналист. Родителите ми (светла му памет на баща ми!) са философи по образование, майка ми и досега се изявява по специалността си в Института по философия и социология на БАН, където е професор в секцията по история на философските и научните идеи. Баба ми по бащина линия е банатска българка, родом е от Бърдарски геран – едно от петте села в България, компактно заселени с банатски българи. Дядо ми по майчина линия е от едно малко, забравено от Бога, но много красиво селце на границата със Сърбия – Комщица, впрочем сцена на разпалени бойни действия по време на Сръбско-българската война, родно място на скулпторката Васка Емануилова, а напоследък, поради подходящия си околел релеф – и притегателна среда за алпинисти и прочие смелчаци. Баба ми, литераторката, пък има родствена връзка с поп Сава Катрафиллов (учител, член на щаба на Ботевата чета), а също и с Алеко Константинов (вероятно по майчина линия, но за свой срам досега не съм си направила труда да проуча подробно тези роднински отношения).

От първи до единадесети клас учих в 133 ЕСПУ „А. С. Пушкин“ (сега е само СУ – средно училище), където, както може би е известно, се изучава доста разширено (по не по мое време беше така) руски език. А с руски можеше да се кандидатства за няколко специалности в Софийския университет – освен руска филология още и иранистика, арабистика и т.н. – това, в случай че не си приет на друго по-желано място, си беше един добър резервен вариант за светлото бъдеще. Разбира се, и аз, като голяма част от випуска ми, се явих на кандидатстудентския изпит по руски – именно поради вече посочената причина, изкарах висока оценка, но отидох и на изпита по история, за който се бях готвила цяла година (спомням си, че нашите ме бяха записали на подготвителни курсове в СУ, с преподаватели от Историческия факултет, ама аз ли съм изявила желание – ей, Богу, не мога изобщо да се сетя, но със сигурност мога да потвърдя, че не съм се била устремила към правото, за което също се кандидатства с история). И второто университетско изпитание беше успешно преминато, не се колебах дълго и се записах в

редиците на бъдещите историчари, както са назовавани от западните ни съседи проучвателите на някогашното време. Започнах следването през 1993 г., завърших през 1998. Във втори курс трябваше да си изберем специализация, спрях се на средновековната обща история, скоро обаче, след придумване от страна на тогавашния ни асистент по история на Русия и СССР, се прехвърлих в спецкурса по руска и съветска история, където останах до края на обучението. В трети курс записах втора специалност „Чешки език“ – за да продължа заниманията с този език, започнати в училище. Към средата на четвърти курс, когато по план-програма човекът утрешен изследовател на миналото трябва вече лека-полека да се ориентира към избор на тема за дипломна работа, реших, че би било хубаво да съчетая познанията по чешки с предпочитанията си към средновековната руска история, и избрах да пиша за русите и чехите през XI – XIII в. Дипломната работа ми послужи за основа на дисертационния труд, в който доразвих темата и прибавих нови „сюжетни линии“, та стана „Руско-чешки политически и културни отношения през X – XIII в.“.

Ако трябва с една-две думи да охарактеризирам студентството си, макар и да рискувам да не съм оригинална, – тежки, усилни, по някой път и непосилни, но и най-хубави, неповторими години, единствените, към които се връщам с умиление и изобщо със светли чувства, е, и с тъга, няма как.

Откъде дойде интересът Ви към историята и бохемистиката?

Казано честно, както вече споменах, за историята – и до ден днешен не мога да кажа кога и защо реших да следвам тъкмо тази специалност. В училище от девети клас бях в хуманитарна паралелка, със засилено изучаване на български език и литература и история – избрах я просто защото другите предмети, особено математиката, ми бяха и продължават да бъдат крайно неразбираеми, пък и все пак явно съм си имала някакво вътрешно недостатъчно осъзнато „ве нулево“ именно по отношение на литературата, славянските езици (русият ми беше любим предмет) и историята. Четях и исторически романи, помня, че много ме беше впечатлила тетралогията на Фани Попова-Мутафова за Асеневци. Баща ми много се интересуваше от история, предимно от нова и най-нова, постоянно си купуваше или заемаше библиотечни книги и списания с различни чисто исторически или историко-политически четива и намираще повод да блесне с новите си знания, и по този повод майка ми казваше, че би бил много по-добър историк, отколкото философ, – та възможно е и той по някакъв начин да е повлиял за насочването ми към обследването на миналото. Що се отнася до началото на интереса към чешкия език (преди бохемистиката като цяло) – ще изтъкна съвсем прозаична причина (ех, съвсем другояче би прозвучало, ако посоча, че прочитането на „Швейк“ в седми клас ме е тласнало към чехознанието, но ще е много далеч от истината, не съм била девойка чудо). Когато бях в десети клас, ръководството на училището предприе много мъдра инициатива – въвеждане на още един славянски език в учебната програма, факултативно. Първоначално предложеният език беше полски. Страшно се зарадвах и се въодушевих, тъй като от две-три години си пишех с едно полско девойче, с което се бях запознала по време на ученическия лагер в Обзор, понятно е, че кореспонденцията, която си разменяхме, се водеше на социалистическата лингва франка, очевидно създаваща на полското ми другарче доста ядове – та видях удобен случай след немного време (както си мислех самонадеяно) да я изненадам приятно със собственоръчно и собственоизмъчено писмо на родния ѝ език. Да, ама не – не се събра необходимият минимален брой желаещи за полонисти и като така, влезе в сила план Б – изучаване на чешки език. Този път начинанието се увенча с успех – оформи се група от десетина, че дали не бяха и повече, кандидатки (представители на противоположния пол нямаше) от целия випуск и се по-

ложиха основите на бохемистичното ни образование – и аз реших да се включа, на принципа „Какво пък толкова, може да е забавно“. Нещата потръгнаха, къде с мъки и проклетисвания, къде по-утешително, безспорно, ако и да е световно изтъркан факт, руският, на мен лично, много спомогна за напредъка, естествено, най-вече по отношение на граматиката. Да не говорим с какво самочувствие всичките кандидат-бохемистки отидохме на учебната екскурзия в Прага, организирана още през втория срок на същата тази година, в която започнахме да се приобщаваме към чешкоговорящите. Важното е, че ние ги разбрахме, чехите де, още по-важното е, че те също ни разбраха (тук не се причисляват спасителните залитания към английския на владеещите го от групата, нито пък плахите несрещаци разбиране (не на езика! – това се случи през 1992 г.) опити на руски). Понеже влязох да следвам история, а до започването на обучението по втората специалност имаше доста време, аз и една моя съученичка и приятелка продължихме с чешкия при учителката от училище – г-жа Мария Кършалева (тогава Бояджиева), която ни подготви така, че по-късно покойният проф. Иван Павлов, веднъж по време на лекция (бяхме заедно с първа специалност „Чешка филология“), след като някоя от нас двете му беше отговорила на зададен въпрос, се обърна към „титулярните“ си студенти: „Ей, внимавайте, втора специалност ще ви изяде хляба!“. Позволявам си това нескромно излияние най-вече за да изкажа благодарност към Мария.

Споменах вече, че в късните студентски години реших да осъществя една симбиоза на историята и бохемистиката, като първо се насочих към изучаване на чешко-руските отношения през Средновековието, с акцент върху книжовните взаимовлияния и връзки. По-късно се убедих, че макар и в българската научна литература да не е отделено пространно място на проблема, а пък руските и чешките учени безсъмнено са разгледали и разглеждат, и ще продължават да разглеждат всестранно темата, аз няма какво ново да допринеса. Възможно е първият подтик към пренасочването ми към българо-чешките връзки да е дошъл от проф. Иван Билярски, авторитетен наш историк медиевист, също и юрист, който ми беше подхвърлил навремето една интересна идея – да проуча навлизането на честването на св. Людмила и св. Вацлав в българския църковен календар, за жалост не я изпълних. В Архивите (имах предвид Държавна агенция „Архиви“, където работих 10 години) тази ориентация се затвърди, само че периодът на изследователския интерес се „покачи“ – от Средновековието отидох към нова и най-нова история, чиято изворова база предоставя доста по-големи възможности за научно дирене.

Учителите Ви в бохемистиката? Какво Ви даде навлизането в света на чешкия език и култура? Кое Ви беше най-трудно? Какво е Чехия за Вас?

Ако говорим за учители по чешки език в буквалния смисъл, мога да посоча Мария Бояджиева, Радост Железарова, Маргарита Младенова, Янко Бъчваров, Величко Тодоров, Иван Павлов. Този първи подвъпрос като че ли би било по-подходящо да бъде отнесен към „професионалните“ филолози, към хората, за които чешкият език и литература са основно занимание, дори и съдба. За мен чешкият, с оглед на заниманията ми, е по-скоро средство, а не цел, ако мога така да се изразя. Много ми харесва и да превеждам от чешки – най-вече специализирана литература, архивни документи, в художествената литература не смея да се пробвам обаче. Специално не съм изучавала теория и практика на превода, в плана за втора специалност „Чешки език“ не са били предвидени такива часове. Превеждам най-вече по усет и докато не ми зазвучи на съвсем истински български – така, както само българин може да го каже или напише, а не да се оставят побългарени чужди конструкции, – не се успокоявам, поради което преводаческото

ми дело върви изключително бавно и мъчително. (Бях превела от руски няколко разказа от съвременни руски автори, по поръчка на познат собственик на издателска къща, впоследствие той ми каза: „Превеждаш разкошно, ама с тези темпове няма да станат нещата“.) Иначе пък мерак за преводи от чешки не ми липсва, и то на текстове с историко-документален характер от преди един-два века, набелязала съм си няколко, с които се надявам да се заема в по-спокойно и свободно време. Що се отнася до трудностите, които срещам при превода от чешки, може да изглежда смешно, но водя страшна борба основно с частиците, обикновено докато уцеля съответното значение, хабя значително количество нерви, същото ми се случва и с руския, където съм уж доста по-уверена. И словоредът ми създава грижи, особено когато трябва да сътворя обратен превод.

И досега се чувствам доволна, че навремето се захванах да уча чешки, което ми позволи да се запозная и с произведения на чешката литература в оригинал, и да се занимавам с въпроси от чешката история и историография, ползвайки първоизточници и съчинения от „домашни“ (чешки) автори, а не единствено през руски, английски и др. разработки. За Чехия – като природа, култура, литература и още, и още, мога да кажа само хубави думи, да отида да живея и работя там беше неосъществената ми мечта. Но подозирам, че най-вероятно нямаше да се впиша в средата; чехите (поне голяма част от тези, с които съм имала и поддържам контакт), ако и да са любезни, внимателни и отзивчиви, в същото време са и дистанцирани, в поведението им прозира някакво чувство на превъзходство – това са лично мои впечатления, които не бих искала да натрапвам никому, пък и не само чехите са такива, а всеизвестно е, че и ние, българите, сме изпълнени с какви ли не комплекси. Както и да е, mám ráda Čechy (Česko), České Budějovice a Češtinu!

Как и защо станахте архивист? Какво ви носи работата на архивист? С какво бихте я сравнили? Какво не бива да си позволява един изследовател на архиви? Какви принципи следвате при работата си?

Лятото на 1999 г. една състудентка от курса ми по история се обади да ми каже, че в Архивите имало обявени две свободни места и ако желая, мога да кандидатствам. Срам – не срам, дотогава само от „обща култура“ бях чувала за тази институция, а, имах и „твърди“ познания по архивистика от едничкия семестър в първи курс, отреден за запознаването ни с тази иначе интересна и благородна дисциплина. Така и така не бях особено обнадеедена от перспективите за изгодна и импонираща ми работа, та взех ей така, от скука ли, от друго ли, и си подадох изискваните документи. И забравих. И тъй както кротко (в повечето случаи) си работех в една млечна компания и се специализирах в области, твърде близки до завършената от мен специалност, ми се обадиха от Главното управление на архивите да заповедам на интервю. Разбира се, заповедах; одобриха ме – не мога да кажа по какви критерии, сигурно заради историческото ми образование (защото приемат и с друго), пък и може да съм се представила културно, знам ли. Както и да е, казах си, че на първо време и това е някакъв вариант за работа, свързана с историята (за чешкия въобще не мислех тогава), и на 18 октомври 1999 г. започнах в Архивите.

Едва след първите участия в подготовката на документални изложби и сборници започна да ми се струва, че все пак не съм попаднала в най-скупното и блаestino място на света. Няма да забравя първата си изложба (т. е. първото си участие) – по повод годишнина от гостуването на Московския художествен академичен театър в София и годишнина от рождението на големия актьор Николай Осипович Масалитинов. Освен че

издирвах всякакви документи по темата, изчетох и доста литература на руски, на български, че май и на чешки и английски. Запознах се с много интересни личности – от някогашния музей „България и славянският свят“, от Националния литературен музей, запознах се и със самата Таня Масалитинова. Взе да ми просветва, че работата с архиви можело да бъде интересна и увлекателна, да разкрива нови хоризонти (извинявам се за клишето, но си е така). А пък като съобразих, че тук мога да намеря и приложение на чешкия плюс занимания върху българо-чешкото общуване, мисля, че тръгнах по пътя на постигането на някаква вътрешна хармония.

Работата на архивиста наподобява следователската, детективската – особено когато трябва да разчиташ и сравняваш почерци, за да откриеш автора на дадения документ, да разглеждаш най-щателно контекста на създаване на документа, за да определиш датата и мястото, когато е бил съставен, и т. н. Гледам максимално да се придържам към общоприетите принципи за обработка на архиви (тук говоря за архивните фондове от личен произход), според които, преди да започнеш да се занимаваш с документите, трябва да си се запознал обстойно с личността и делото на техния автор, с неговите роднински и приятелски връзки, за да можеш правилно да отнесеш архивните материали в разделите и подразделите на класификационната схема на архивния фонд и да поставиш коректни заглавия на архивните единици, за да бъде впоследствие този фонд максимално полезен и информативен за всички интересувачи се. И още нещо, което е важно, но не всички колеги се придържат към него: винаги, когато има нужда, да се прибегва до консултация със специалист – било по чужд език, било в области, за които представите ти са доста мъгляви и несигурни.

Научните Ви интереси са насочени и към изследване на чешко-българските научни и културни връзки. Имате множество публикации по тези въпроси. Какви богатства крият нашите архиви за Чехия и какви бели петна има още във взаимното ни опознаване?

В нашите архиви действително може да се открие богата информация както за двустранните отношения, така и за „българските“ чехи – това твърдя от личния си опит при издирване на документи в Централния държавен архив, Държавен архив – София, Научния архив на БАН, Българския исторически архив при НБКМ, Университетския архив на СУ „Св. Климент Охридски“; без съмнение и в останалите архиви от мрежата на Националния архивен фонд се намират множество доказателства за българо-чешкото общуване. Така например в ЦДА се съхраняват личните фондове на Ярослав Вешин, Люба Касърова-Сплитек, Панка Пелишек, Людмила Прокопова, Владимир Сис, Вацлав и Лудвиг Стрибърни, Йозеф Шмаха, Антон Шоурек, семейният фонд на Трънка, а пък в Научния архив на БАН се пази документалното наследство на Иван Буреш, Константин Иречек, Вацлав Кауцки, Алоис Мацак, Карел Шкорпил – все имена на чехи, завинаги вплетени в българската история и култура. Лични фондове на многозаслужили „български“ чехи има и в държавните архиви в Пловдив, Шумен и др. Това са „компактните находища“ на документи с бохемистично съдържание, и то част, а колко материали има в личните фондове на изтъкнати български обществено-политически, културни и научни дейци, също и във фондовете на институции от национален и местен мащаб... В ЦДА има изработен каталог на архивните документи, свързани с българо-чешките отношения, който, от една страна, е полезен за изследователите, съдържа основни сведения, но от друга, се нуждае от внимателно преглеждане и допълване, и най-добре, разбира се, да е в електронен вид, за да е оптимално функционален. Хубаво е, че част от

тези документи излизат от архивните кутии и пътуват – изложбата „Българските чехи“ (със съпътстващо издание – албум) отиде и до Чехия.

Лично за мен недостатъчно изяснен изглежда въпросът за съдбата на потомците на „българските“ чехи – знайни и по-малко знайни, наистина, за някои от тях има сведения, но за доста трудно или въобще не се откриват, пък и интересно би било да се проследи съхраняват ли родовата памет (и гордост), или с течение на времето всичко се е „изгладило“. Друга линия на взаимното опознаване, по която може още да се „копае“, засяга съставянето на един колкото е възможно пълен списък на българските възпитаници на чешки учебни заведения и тяхната по-нататъшна реализация (като се започне от първите години след Освобождението до по-ново време), би могло да се издирят данни и за чехи, пребивавали в наши висши училища – макар че нещата тук са доста неравнопоставени. Развитието на българо-чешките журналистически връзки е трета възможна тема за по-задълбочено проучване и анализ.

Кои от архивистите и учените у нас са се занимавали активно с изследване на българо-чешките културни контакти?

Никак не са малко историците, етнолозите, фолклористите, музиколозите, езиковедите, литературоведите и специалистите от други области на познанието, които са се посветили на изучаването на този проблем, поради което рискувам да пропусна някое име и предварително моля за извинение. По по-общата тема за двустранните отношения (с акцент върху държавно-политическите контакти) от най-ранни времена до днес мога да посоча съчиненията на: Васил Златарски (разглеждащи българо-чешката взаимност в миналото, мястото на П. Й. Шафарик в българската история, Великоморавия и България през IX в.), Ив. Дуйчев („Връзки между чехи, словаци и българи през Средновековието“), Виржиния Паскалева (напр. „Българската общественост и чешкото национално движение през 60-те и 70-те години на XIX в.“), Васил Ат. Василев (изследва българо-чехословашките отношения между двете световни войни), Весела Чичовска (разработва въпроса за контактите между България и Чехословакия в рамките на Съветския блок – през 40–60-те години на XX в.), Искра Баева (важно място в научната ѝ продукция заемат трудовете, посветени на България и Пражката пролет 1968 г.), Теодоричка Готовска-Хенце (проучванията ѝ обхващат изключително широк спектър – както хронологически, така и тематичен, от развитието на българо-чешкото общуване), без време отишлата си от този свят Любомила Соленкова (проф. Йозеф Пата и българите, дружество „Българо-чехословашка взаимност“ – две любими нейни цели в разностранните ѝ бохемистични дирения) и др. Различни аспекти от културните и научните отношения между българи и чехи са разкрити в статии, студии и монографии на Иван Шишманов, Борис Йоцов, Димитър Крънджалов, Емил Георгиев, Ани Златева, Владимир Пенчев, Румяна Дончева, Кина Вачкова, Елисавета Вълчинова-Чендова, Вера Динова-Русева, Ружа Маринска, Величко Тодоров, Никола Георгиев, Иван Павлов, Весела Груева, Диана Маринова... Именно защото има голяма вероятност при изреждането на учените, дали своя принос в осветляването на българо-чешките връзки, да не бъде отбелязан някой значим изследовател с неговите работи или пък някоя колективна творба, отдавна си мечтая за една пълна библиография на българските писания по тази тема (за еквивалентна чешка не ми стига фантазията, макар че съм виждала из стари чешки списания такива опити), в която задължително да бъдат включени и съчиненията, занимаващи се с ролята на „българските“ чехи в строителството на съвременна България. Напълно осъзнавам обаче, че тази задача е тежка, изискваща доста време и човешки ресурси, но може би пък не е неизпълнима?

Ще отбележа и няколко документални издания – отправна точка при изследването на отделни страни от българо-чешките контакти, пак без претенции за изчерпателност. „Българският дневник“ на Константин Иречек, в който освен всички други ценни сведения за първите години на освободена България има и интересна информация за някои „български“ чехи, за първи път вижда бял свят на български език (в превод на Ст. Аргиров) през 1930 – 1932 г., от 1995 г. е второто фототипно издание, с встъпителна студия от акад. Илчо Димитров и предговор и обяснителни бележки от проф. Елена Стателова, най-новото издание е от 2016 г. От 1953 до 1963 г. Петър Миятев подготвя и публикува голяма част от кореспонденцията на Константин Иречек с българи и чужденци в три тома – „Из архива на Константин Иречек“. През периода 1985 – 2008 г. излизат четири тома „Чехословашки извори за българската история“ – съвместно дело на български, чешки и словашки специалисти; българските участници са В. Василев, Л. Манолова, В. Божинов, Й. Митев, Кр. Манчев. През 2011 г. е издаден документалният сборник „Пражката пролет и Държавна сигурност“ – съставен от историци и архивисти от КРДОПБГДСРСБНА/Комисията по досиетата и СУ „Св. Кл. Охридски“. Важни податки за търсенията по темата могат да се открият и в публикации в специализираното за поместване на уникални документи за България и българската история списание „Известия на държавните архиви“: така напр. В. Пълова – „Непубликувани писма на проф. Иван Мърквичка до художничката Бинка Златарева 1924 – 1938“, М. Йовевска-Бодурова – „Български документи за формиране на Чехословашката република и българо-чехословашките контакти за периода 1918 – 1920 г.“, Р. Николова – „Документи в Централния държавен исторически архив за културните връзки между Чехословакия и България до 9.IX.1944 г.“, П. Свирачев – „Икономическите връзки на България с Чехословакия, отразени в преписката на Карел Шкорпил“ и др. Документални публикации (частични или цялостни), свързани с двустранните отношения, могат да се открият и в други периодични издания (съвсем естествено е едно от тях да е „Хомо бохемикус“), тематични сборници („Чехи в България. История и типология на една цивилизаторска роля“), сборници от конференции и пр. И при обнародваните извори според мен е належащо, както при непубликуваните архиви и библиографията, да се извърши систематизиране и каталогизиране.

Превели сте книгата на И. Скалова „Участието на България в смазването на Пражката пролет“. С какви проблеми се сблъскахте при превода? Какви са уроците от Пражката пролет за България? Как събитията в Чехия от 1968 година бяха отразени в нашата историография и архивистика?

Спомням си, че решението да превода книгата дойде напълно спонтанно. С авторката, Ивана Скалова, се запознахме през 2005 г., и двете по това време работехме в съответните държавни архиви – аз в Софийския, тя в Пражкия, беше дошла на обменни начала при нас. Започнахме да си разменяме писма, през 2006 г., в рамките на командировката ми в Националния архив на Чешката република, се видяхме отново, дори гостувах в прекрасното ѝ родно селце в Южна Чехия. Полу на шега, полу на сериозно ѝ предложих да превода книгата и да ѝ организираме премиера в Чешкия център в София, тя пък взе, че се съгласи. Започнах со кротце и со благо с грубия превод, изглаждането съвпадна с второто ми майчинство, та, разбираемо, работата не протичаше равномерно. Освен обичайните си затруднения с частици, словоред и многозначни думи, търсене из какви ли не речници и справочници, реших, че трябва да си създам и още едно, за мен задължително – да сверя чешкия превод на авторката с оригиналните български

архивни документи, които е използвала. Падна едно търчане (барабар с дъщеря ми в бешката количка) по архивите – нашия, Централния, на МВР, на МВНР, на Комисията по досиетата... Помъчих се да се обзаведа и с вторичната литература – на български, чешки, английски. Понеже установих някои разминавания в превода, пък и имаше някои пасажки в текста, които се нуждаеха от допълнително пояснение в българския вариант, вмъкнах и подробни бележки под линия. (То хубаво оправих грешките на авторката, ама пък допуснах мои, така че май нещата се поуравновесиха.) Струва ми се, че се престарах, а и беше коректно първо да уведомя Скалова за внесените промени, за да ги авторизира, но станалото – станало, за което съжалявам. Може би заради това тя повече не се поинтересува от българската участ на съчинението си, макар че премиерата в Чешкия център мина много добре, тиражът е изчерпан, има и порядъчен брой цитирания. Тук е мястото да благодаря на доц. Радост Железарова, която ми оказва (продължава и сега) ценна помощ при усъвършенстването на превода, и на проф. Владимир Пенчев – редактор на книгата.

По ненуждаещи се от коментар причини говоренето и спомнянето по темата за Пражката пролет '68 и България се „отприщва“ чак след 1989 г., когато от българска страна е поднесено официално извинение за участието в интервенцията през 1968 г., излизат статии (по-скоро публицистични), интервюта по вестници и списания, организират се различни кръгли маси и конференции, през юбилейната 2008 г. по инициатива на журналиста Найо Тицин е създаден и сайт, посветен на Пражката пролет и Софийското лято – 1968, публикувани са спомени и дневници на участници в събитията, става възможен достъпът до партийните архиви, както по-горе отбелязах – издаден е и документалният сборник „Пражката пролет и Държавна сигурност“; осъществени са и други възпоменателни мероприятия. Разбира се, историците също не изостават – Пражката пролет (същност, предвестници, развитие) и българските реакции намират осветление в трудовете на И. Баева, Й. Баев, Вл. Мигев, Н. Христова, Т. Готовска-Хенце, Р. Годорова, А. Николов и др. Непременно трябва да спомена и тематичната книжка на „Хомо бохемикус“ – трета за 1994 г. (с многозначителния въпрос на задната корица: „Прага '68, София?“), в която са поместени тълкувания и прочити за 1968 г. и България – на бохемистите литератори В. Годоров, Ив. Павлов, Хр. Балабанова, както и спомените на Александър Димитров и Валентин Радев – двама от студентите, протестирали тогава срещу окупацията на Чехословакия. Понеже не се чувствам достатъчно компетентна по този период от българската и световната история, съм затруднена да дам и оценка на отразяването му в нашата историография, а и за мен лично той е все още политика, а не история, въпреки че са минали толкова години; не бих се наела да се произнеса и върху поуките за България от процесите в Чехословакия от края на 60-те години на ХХ в.

Какви са връзките с чешките архиви, как се осъществява обменът на архиви между България и Чехия?

Между държавните архиви на двете страни има сключена спогодба за сътрудничество (от 1995 г., която явно продължава традициите отпреди 1989 г.), по силата на която се разменят копия (ксерокопия, микрофилми и др.) на архивни документи, научно-справочни издания и друга полезна информация, осъществяват се посещения на специалисти за обмяна на опит и запознаване с добри практики в областта на архивното дело. В резултат на тази дейност българските архиви се попълват с ценни за нашата история чуждестранни документи, като придобитите копия се съхраняват в Централния държавен архив.

През 2006 г. и над мен изгря слънцето – бях изпратена в Националния архив на Чешката република (Národní archiv České republiky), за да се включа в благородното дело по откриване на документи за България и българите. След като прегледах картотека-та с информация за събраните до този момент документи от чешките и словашките архиви, изготвих следния фантастичен и утопичен (но не научно) работен план, който си позволявам да цитирам в цялост: А1. Проучване на архивните фондове на някои по-важни чешки институции с национално значение – с цел издирване на свързани с България документи, отнасящи се за периода от 60-те години на XX в. до най-ново време; 2. Проучване на архивните фондове на някои по-важни чешки институции от местно значение – с цел издирване на свързани с България документи, отнасящи се за периода от края на XIX в. до най-ново време; 3. Проучване на архивните фондове на чешки обществени организации и сдружения, които, според данни от документи, съхранявани в българските архиви, са поддържали връзки с България от края на XIX в. до 50-те – 60-те години на XX в.; 4. Проучване на архивните фондове на видни чешки интелектуалци (живели и творили през първата половина на XX в.), за които е известно, че са имали отношения с български учени и общественици; 5. Издирване на изследвания с българистична насоченост, публикувани от чешки слависти от по-ново време; 6. Издирване на справочна литература за издания и изложби, посветени на България; 7. Преглеждане на свързани с българската история и култура фондове, намиращи се в Славянската библиотека в Прага“. И за по-голяма тежест пред институцията домакин помолих Ивана Скалова, авторката на „Участието на България в смазането на Пражката пролет“, да го преведе на блестящ чешки, така да звучи и изглежда, че чехите да ахкат и охкат от изненада и възхита. Те действително ахнаха и охнаха, ама не от възхита. Бях „разпределена“, ако не ме лъже паметта, в IV отдел на Архива (Oddělení fondů státní správy z let 1945 – 1992 / Документи на органите на държавна власт и управление – 1945 – 1992), експертът, който ме посрещна, много мил човек впрочем, извика – може би на помощ – своя колежка, тя, от своя страна, като прочете работния ми план, се плесна по главата, погледна ме стреснато-изумено, направо невярващо, и възкликна: „Йежиши Марие!“ (Ježiši Marie!/, „Господи, Богородице!“ (в случая може да се преведе и като „Майко мила!“). Веднага се засегнах и се накахих високомерно да дам отпор на евентуалните й обезкуражаващи коментари, учтивият колега, за да предотврати възможен неприятен развой на разговора, ме отведе да ми показва апаратите за четене на микрофилми, а покъсно ме поканиха в голямата читалня, където ми бяха поръчали внушително количество кутии с архивни документи, по тяхному „картони“ (kartony). Тъй като чешката (и не само) система на регистрация и отчетност на документите се различава от нашата (която следва съветската/руската и документите в обработените фондове са групирани в архивни единици с номерирани листове), се впуснах в интензивно и широкомащабно ровене в картоните, съдържащи купища документи, необособени в архивни единици (според нашата терминология), листене, подбиране, писане, и то на доста скоростни обороти, защото времето ме притискаше – имах на разположение 5-6 работни дни, за да изпълня самовъзложената задача, и то, естествено, отчасти. Свърших я, два-три месеца след това в София пристигнаха копията на избраните документи, отнасящи се за България и чехословашко-българските взаимоотношения след Втората световна война. Пък и успех да събера и други интересни сведения, подариха ми също така луксозни информационни издания за чешките архиви и съхраняваните там архивни фондове и колекции. Извън леко странното начало на работното ми посещение трябва да си призная, че останах очарована от всичко, което видях в сградата на Архива в пражкия квартал „Ходовец“, където ме бяха настанили. Като се започне с външния и вътрешния дизайн на зданието, през организацията и уредбата на архивните дейности, охранителните мерки

спрямо архивните документи и книгите (къде ти по това време аларми и баркодове у нас, на „Московска“ 5), и се стигне до прагматично-битовите удобства: в свръхмодерното архивно обиталище има няколко хотелски стаи за гости, така че буквално по чехли можеш да излезеш от стаята си и да отидеш в „бадателната“ (читалнята) и пак така, като огладнееш, да посетиш столовата или някое от кафенетата, или пушалнята. А и хората там поомекнаха, като се разговорихме на чешки (много ми струваше това усилие да е именно чешки, а не славянско есперанто с надмощие на руския, който властно ми се намесва винаги щом реша да заговоря на различен от него език, дори и неславянски).

От 2010 година работите в Центъра за документи и архивни фондове в НБУ. Разкажете за работата си там, какви лични архиви, разкриващи българо-чешките културни контакти и ролята на „българските“ чехи за взаимното ни опознаване имате в Центъра?

В сравнение с работата, която извършвах в Софийския архив, по-специално в сектор „Информация и използване“, тук, понеже екипът ни е, меко казано, камерен, трябва да се занимавам и с обработване на личните архивни фондове, постъпили на съхранение в Университетския архив на НБУ (това е новото наименование на Центъра за документи и архивни фондове – от 2016 г., когато заедно с Библиотеката, Издателството и книжарниците на НБУ беше „прибран“ под шапката на Центъра за книгата, създаден пак през тази година), с учрежденския/институционалния архив на НБУ, както и с популяризиране на повереното ни архивно наследство – чрез подготовката и провеждането на документални изложби, кръгли маси и конференции, публикуване на документи и др.

За съжаление не мога да открия сред съхраняваните в Университетския архив на НБУ лични фондове такива, които да предоставят богата информация, която да допълни общата картина на българо-чешките отношения, или да разкриват нови факти за българските чехи. Безспорно единични документи има – дипломи за завършено в Чехия (Чехословакия) висше образование, кореспонденция, материали от творческата дейност и др. Но, от друга страна, не всички фондове са обработени, така че евентуално може да се очаква някаква приятна бохемистична изненада, кой знае?

Над какво работите в момента?

Най-после трибуна да си изплача петгодишната болка. В края на 2016 г., при едно от посещенията си в Научния архив на БАН, бях започнала подробно да разглеждам описа на архивния фонд на проф. Константин Иречек, за да си „харесам“ нещо интересно за проучване и евентуално публикуване. Вероятно е добре известно, че част от този архив, най-вече част от кореспонденцията на Иречек с българи и чужденци, е публикувана в три тома от Петър Миятев. Та, взирайки се внимателно да не би да подбера нещо вече публикувано (защото и аз се насочих към кореспонденцията), попаднах на архивна единица 380, състояща се от писма на Иван Брожка до Иречек. До този момент за Брожка знаех най-вече, освен факта, че е един от видните български чехи, и това, че е считан за основоположник на класическата филология у нас. А и въкъщи имах, в наследство от дядо ми, многократно издавания преди 1944 г. негов (в съавторство с д-р Драгия Делиделвов) „Латинско-български речник“ (издание от 1927 г.). Не мога да кажа защо, но веднага поръчах архивната единица и зачаках с нетърпение да я прегледам. Оказа се, че се състои от 40 писма и открити пощенски карти, изпращани от Брожка до

Иречек в периода 1885 – 1900 г. Първоначално леко се поуплаших от почерка, но на второ четене си казах, че нещата далеч не са толкова трагични, сблъсквала съм се с къде-къде по-трудни почерци.

И така, взех да преписвам на ръка едно след друго повечето писма (да, вероятно съм доста старомодна, хората откога боравят с лаптопи за тази цел, но така съм свикнала и така по-лесно запомням съдържанието), други пък сканирах – процес, който трая близо два месеца. После взех да ги превеждам първично – груб превод, да сверявам факти, детайли, които да отразявам в бележки под линия – в много суров вид. Преди оглаждането на превода започнах да „поглъщам“ доста вестници от епохата, в която се разменят писмата между двамата заслужили за България чехи, за да навляза в тогавашния език, разбира се, наложи се и спешно да си опресня някогашните знания за строежа на съвременна България... Тази дейност, понеже няма съвпадение с изискванията, разписани в длъжностната ми характеристика в настоящата месторабота, продължава вече пета година, полулегално. Реших да подготвя и обзорна биографична студия за Брожка и се започна щателно претърсване на всевъзможни архиви – наши и чешки, стари вестници, спомени и пр. – с променлив успех.

При посещението ми през 2018 г. в Ческе Будейовице (като участник в програмата „Еразъм+“) късметът ми проработи: бях поканена от директорката на Архивния институт към Южночешкия университет (*Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích*) да изнеса лекция пред студенти и преподаватели. Брожка е роден в селце, намиращо се на 20 км от Будейовицето, та си казах, я да взема да им разкажа за него, местен човек е, не може да не се заинтересуват. Геройски говорих 40 минути – на чешки, прочетох им неговото най-интересно писмо до Иречек, в което описва София по време на най-тежките сражения от Сръбско-българската война през 1885 г., бях подготвила и видеопрезентация – слайдове със снимки и документи за живота му. Дойде време за въпроси, наивно очаквах и дори леко се притеснявах да не ми зададат някой заплетен във връзка с житието-битието на Брожка, а аз да се окажа неподготвена. Стана една студентка и ме попита любознателно: „А Вие къде сте научила чешкия?“. Хем ме напуши смях, хем се разочаровах, но се „събрах“ бързо и отговорих кратко, но изчерпателно. Събитието приключи и тъкмо се оттеглях унило, с леко прибрани криле, когато чух: „Пани докторко, почкейте, просим!“

Така се запознах с д-р Иржи Цукр, специалист в Ческобудейовицкия архив, който освен че ми подари копие на снимка на Брожка от ученическите му години в будейовицката гимназия „Я. В. Иршик“, по-късно ми изпрати копия на изключително ценни архивни документи, пак от ученическия период на Брожка, както и материали за миналото на града, и ме насочи при търсенето на сведения за Брожковия род – регистрите за раждания, бракосъчетания и смърт на енорията, към която се е числяло Брожковото село, са дигитализирани от Архива в Тржебон и са достъпни за любителски и професионални генеалогически изследвания. Получих копия на документи и за следването на Брожка в Пражкия университет, след като се свързах с колегите от тамошния университетски архив. Постепенно започвам да сглобявам парчетата от мозайката, е, има и все още необходими архиви и непрочетени съчинения, остава ми и последна редакция на писмата (искам отново да благодаря на Радост Железарова за помощта) – езикова и по обяснителните бележки, и ако е рекъл Господ, ще видя петгодишния (засега) си труд като малка, спретната книжка.

Благодаря за въпросите!